

Colloquium 1(53)/2024
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/06coll2024>

EDUKACYJNY POTENCJAŁ MURALI O TEMATYCE WOJENNEJ W KONTEKŚCIE ICH ODBIORU PRZEZ MŁODYCH LUDZI

**Educational potential of war-themed murals
in the context of their reception by young people**

Marta Gliniecka
Uniwersytet Pomorski w Słupsku
e-mail: marta.gliniecka@upsl.edu.pl
ORCID 0000-0002-5620-9757

Lucyna Maksymowicz
Politechnika Koszalińska
lucyna.maksymowicz@tu.koszalin.pl
ORCID 0000-0001-5167-5778

Streszczenie

Murale stały się istotnym elementem pejzażu miejskiego. Z jednej strony pełnią funkcję estetyczną, a jednocześnie biorą udział w komunikacji wizualnej podejmującej ważne kwestie społeczne. W ostatnim czasie szczególnie popularne stają się murale o tematyce wojennej, które – ze względu na swoją specyfikę – mogą prowokować do refleksji i emocjonalnego zaangażowania. Głównym celem prezentowanego projektu badawczego jest ustalenie, czy murale są dostrzegane w przestrzeni społecznej przez młodych ludzi, jakie wywołują refleksje i odczucia oraz w jakim zakresie może zależeć to od formy artystycznej danego komunikatu wizualnego? Natomiast celem praktycznym jest zbadanie, jakie znaczenie mają murale dla młodych ludzi w zakresie kształtowania ich postaw – szczególnie w stosunku do wojny oraz uwrażliwiania na krzywdę. W zrealizowanym projekcie zastosowano wizualne badania jakościowe z wykorzystaniem techniki wywiadu fotograficznego.

Słowa kluczowe: murale o tematyce wojennej, sztuka ulicy, komunikat wizualny, sztuka zaangażowana społecznie.

Abstract

Murals have become an essential part of the cityscape. On the one hand, they perform an aesthetic function, and at the same time they participate in visual communication addressing important social issues. Recently, murals with war themes have become particularly popular, which, due to their specificity, can provoke reflection and emotional involvement. The main objective of the presented research project is to determine whether murals are perceived in social space by young people, what reflections and feelings they evoke, and to what extent this may depend on the artistic form of a given visual message? On the other hand, the practical goal is to investigate the significance of murals for young people in terms of shaping their attitudes – especially towards war and sensitizing them to injustice. In the completed project, visual qualitative research was applied using a photographic interview technique.

Keywords: War-themed murals, street art, visual communication, socially engaged art.

Wprowadzenie

Sztuka od początków istnienia człowieka towarzyszy w jego życiu, pełniąc różne funkcje. Jako pedagodzy od wielu lat realizujemy działania teatralne, muzyczne, tworzymy interdyscyplinarne projekty artystyczne (między innymi jako członkowie korszalińskiej grupy Teatru STOP), które stają się atrakcyjną formą wprowadzania młodego człowieka w świat wartości. Ze względu na szczególny czas toczących się działań wojennych w Ukrainie, których konsekwencje społeczno-ekonomiczne odczuwają ludzie nie tylko w Polsce, ale także na całym świecie, zaczęliśmy poszukiwanie nowych pomysłów na podejmowanie trudnych rozmów z dziećmi i młodzieżą na temat zagrożeń współczesnego świata. Kolejny raz odnalazliśmy inspirację w sztuce, zarówno w kontekście praktyki edukacyjnej, jak i przedmiotu badawczego, którym uczyniliśmy murale o tematyce wojennej.

Samo słowo mural jest różnie w literaturze definiowane. Zgodnie ze *Słownikiem języka polskiego* PWN oznacza: „wielkie malowidło wykonane bezpośrednio na ścianie budynku”. Etymologia tego słowa może być wywodzona z języka łacińskiego (*muralis*), co oznacza „znajdujący się na murze” (Statucki, 2019, s. 109) lub hiszpańskiego (*mural*): „ścienny, malarstwo ścienne” (Stasiak, 2016). Murale, podobnie jak graffiti zalicza się do form sztuki ulicy (*street art*). Ich tradycje wywodzi się od malarstwa, znanej od wieków „części ornamentyki architektonicznej, wykonanej farbami na ścianie, drewnie lub szkłe. W architekturze i sztuce tradycyjnej znana przede wszystkim jako polichromia czy freski” (Biskupski, 2008, s. 85). Już w czasach starożytnych obywatele Rzymu wyrażali swoje niezadowolenie w postaci obrazów lub napisów pozostawianych na murach. Człowiek od zawsze sięgał po komunikaty wizualne, o czym świadczą malowidła naścienne w jaskiniach w Lascaux sprzed trzydziestu tysięcy lat, reliefy egipskie, renesansowe freski Michała Anioła w Kaplicy Sykstyńskiej, czy malowidła Giotta z XIII w. w bazylice św. Franciszka w Asyżu, które w tamtych czasach stanowiły *biblię pauperum*, czyli wydarzenia biblijne w wersji dla ludu. Miałyśmy możliwość odwiedzić te miejsca we Włoszech osobiście i bezpośrednio doświadczyć, jakie wrażenie robią na odwiedzających.

Współczesne możliwości materiałowe pozwalają na tworzenie malowideł zewnętrznych, odpornych na warunki atmosferyczne, stąd duża popularność różnych form sztuki ulicznej, dostępnej szerszemu gronu odbiorców. Kultura *street artu* charakteryzuje się nieuchwytnością, brakiem reguł i często sprzeciwem wobec systemu. To sztuka buntu i prowokacji. Graffiti „kojarzy się z działalnością nielegalną i wulgarną, stojącą w sprzeczności z zaplanowanym, inteligentnym rozwojem miasta” (Petelenz, 2018, s. 20). Różnica między graffiti a murałem jest czasami trudna do uchwycenia, to nazwy określające formę dzieła. Murale są rodzajem „sformalizowanej interwencji w przestrzeni miejskiej, która może być zaprojektowana w większej skali. Uprawnione organy

miast planują powstanie i rozmieszczenie murali, zapraszając wykwalifikowanych artystów” (Petelenz, 2018, s. 21). Bywa jednak i tak, że struktura miasta, elementy zabudowy, charakterystyczne obiekty prowokują artystów do ingerencji w zastaną przestrzeń, często bez zgody władz miasta czy właścicieli budynków. Bez względu na to, czy są tworzone legalnie, czy też nie – różna jest ich wartość artystyczna. Niektórzy traktują murale jako akty wandalizmu oraz niszczenia zabytków. Pod koniec sierpnia 2022 roku kontrowersję wywołała praca poznańskiego artysty – o pseudonimie Kawu, który jest także autorem muralu wojennego, przedstawiającego prezydenta Ukrainy w roli Harry’ego Pottera. Tym razem twórca naraził się lokalnemu środowisku, ponieważ namalował postać z kreskówki – psa Reksia – na ścianie cywilnego schronu przeciwlotniczego z 1943 roku, co wywołało oburzenie członków Poznańskiej Grupy Eksploracyjnej. Z czasem okazało się, że mural zwiększył zainteresowanie obiektem historycznym, o którego istnieniu wielu mieszkańców do tej pory nie wiedziało. Porównywano funkcję budy psa Reksia ze schronem, w którym mogli kryć się ludzie. Stworzony mural zwrócił uwagę na tego typu miejsca, które warto ocalić od zapomnienia, sami właściciele wycofali zarzuty.

Tematyka murali i ich funkcje

Murale – jako współczesne formy komunikacji - upowszechniły się na początku XX wieku. Najpierw pojawiły się w Meksyku jako forma propagandowa nowej władzy, związana z ideami rewolucyjnymi. Malowidła na ścianach miały także zagrzewać do boju w Irlandii Północnej w czasie konfliktu zbrojnego katolików z protestantami, nawołując obie strony do działań militarnych. W Polsce murale pojawiły się przed II wojną światową i stanowiły rodzaj reklamy wybranych produktów. Z czasem zaczęły także powstawać murale patriotyczne, związane z walką o niepodległość, czego przykładem jest znak kotwicy, będący symbolem Polski Walczącej. Po wojnie murale na dobre zadomowiły się w przestrzeni miejskiej, stając się „kolorowymi łatami powojennych ran miasta” na pustych murach zniszczonych kamienic (Palka, 2012, s.74). Wiele malowideł ściennych powstało także z okazji obchodów stulecia odzyskania niepodległości przez Polskę, o czym wspomina Renata Hołda. Murale mogą być zatem ważnymi nośnikami pamięci, przejawem patriotyzmu oraz zapisem „emocjonalnego przeżywania historii” (2020, s.48).

W ostatnich latach murale zaczęły przeżywać swój renesans, nie tylko w polskich miastach. Powstają wielkoformatowe malowidła zdobiące ściany budynków, co ożywia osiedla miejskie, niejednokrotnie zamieniając je w galerie sztuki ulicznej (Stasiak, 2016). W miejscach, gdzie pojawiają się murale, kwitnie życie towarzyskie, a ludzie chętnie robią sobie zdjęcia na ich tle. Pojawiła się wręcz nowa funkcja: turystyczna – podążania szlakiem znanych twórców murali. Coraz częściej, to sami artyści

wychodzą z inicjatywą tworzenia malowideł ściennych, ponieważ chcą w ten sposób zwrócić uwagę na wybrane problemy społeczne, bądź promować określony etos wartości. Dotyczy to zarówno małych miejscowości, jak i wielkich metropolii. Przykładem może być lokalny mural w Sianowie, który przedstawia strażaka w czasie akcji gaśniczej. Jego autorem jest rozpoznawalny w środowisku artysta o pseudonimie Cukin, który stworzył także murale w Koszalinie (na terenie przejścia podziemnego przy dworcu kolejowym) oraz w przestrzeni nadmorskiej miasta Kołobrzeg, gdzie obecne są motywy marynistyczne.

Treści murali mogą odnosić się zarówno do motywów przyrodniczych, jak i wydarzeń historycznych. Często przedstawiają wizerunki znanych postaci (malarzy, naukowców, aktorów). Przykładem może być mural poświęcony pamięci Anny Przybylskiej, który powstał w Gdańsku czy słupski mural nawiązujący do twórczości Witkacego. Małgorzata Petelenz (2018) wyróżnia kilka funkcji murali, do których zalicza: dekoracyjną, dydaktyczną, polityczną czy budującą tożsamość narodową, co ma związek z promowaniem wartości regionalnych oraz „małej ojczyzny”. Zdaniem badaczki murale to „współczesne ornamenty, które, poza dekorowaniem, przekazują informacje i znaczenia” wchodząc w dialog z odbiorcami (2018, s. 27). Można powiedzieć, że w ten sposób realizują model sztuki zaangażowanej społecznie, co jest cechą charakterystyczną dla nurtu *street artu*.

Jednym z najbardziej rozpoznawalnych artystów tworzących graffiti, murale i inne formy sztuki ulicy, jest Banksy. Jego prace pojawiają się na całym świecie, ostatnio także w Ukrainie, mimo toczących się tam działań wojennych. Znany jest nie tylko jako artysta, ale także aktywista polityczny, przy czym bardzo dba o swoją prywatność. Sam twórca odniósł się do funkcji sztuki ulicy, pisząc:

Życie jest niesprawiedliwe, pełne kalek i oszustów. W świetle tego malowanie wydaje się bezcelowym sposobem spędzania czasu. Przeciętny hydraulik robi więcej dla ludzkości niż jakiś gość, który maluje sztukę abstrakcyjną albo widoki morza pełne łódek. Graffiti ma przynajmniej szansę, żeby znaczyć dla ludzi coś więcej. Służyło temu, żeby zaczynać rewolucje, kończyć wojny i ogólnie jest głosem ludzi, których się nie słucha. (Biskupski, 2008, s. 91)

Pierwsze prace tego twórcy pojawiły się w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych. Było to tradycyjne graffiti w formie szablonowej serii szczurów atakujących miasto. W projekcie „RAT ART” (*rat* – szczur, to anagram słowa *art* – sztuka) szczur miał symbolizować wszystkich zmarginalizowanych przez globalizujący się świat, jak bezdomni, bezrobotni, wykluczeni. Potwierdził to Banksy, pisząc w swoim albumie z 2005 roku:

Poluje się na nie, są znienawidzone i prześladowane. Żyją pośród brudu w cichej desperacji. A one ciągle są w stanie powalić całe cywilizacje na kolana. Jeśli jesteś brudny, niekochany i nic nie znaczysz, to szczur jest twoim symbolem. (Biskupski, 2008, s. 85)

Kolejne prace artysty, coraz częściej murale, podejmują ważne problemy dotyczące egzystencji człowieka: sprzeciwu wobec opresji, brutalnej władzy, krzywdzeniu słabszych, czy krytyki korporacji i konsumpcjonizmu. Banksy tworzy dzieła wpisujące się w nurt sztuki publicznej, które prowokują do podejmowania dyskusji na tematy wykluczane z codziennych debat. Sztuka kolejny raz staje się formą do wyrażania tego, co ważne w życiu człowieka, a co często trudno wypowiedzieć słowami. Zabawna forma, humor, ironia, posługiwanie się metaforą, to środki wyrazu, które wpływają na popularność tego typu sztuki, nadają jej ludowy charakter, włączają w naturalny bieg codziennego życia.

Murale jako komunikaty wizualne

Dziś trudno już sobie wyobrazić krajobraz miejski bez murali, które pełnią coraz więcej funkcji, od upamiętniania historycznych postaci, miejsc czy wydarzeń, promowania idei, po zwyczajną poprawę estetyki. „Murale uważane są obecnie za szybkie remedium, plaster na rany urbanistyczne i architektoniczne, które szybko ukrywają lub uszlachetniają zarówno często podniszczoną tkankę historyczną, jak i anonimowe blokowiska” (Nita, 2015). Nie wszyscy jednak doceniają znaczenie murali w przestrzeni społecznej. Część osób dostrzega jedynie ich walory estetyczne. Wydaje się, że murale mogą odgrywać istotną rolę w promowaniu wartości kulturowych, o ile odbiorcy będą otwarci „na eksperymenty twórcze, nowatorstwo i odchodzenie od schematów” (Kaznowski, 2018, s. 235). Obecna sytuacja na świecie sprawia, że autorzy murali coraz częściej podejmują złożone zagadnienia, takie jak: wojna, przemoc, imigracja czy walka o wolność. Jak zauważa Anna Stasiak (2016), murale są nie tylko estetyzujące, ale coraz częściej społecznie zaangażowane, przedstawiające postawę twórcy wobec czegoś. W ostatnich latach także w Polsce obserwuje się zainteresowanie obywatelską partycypacją, co sprawia, że zmiany społeczne są kreowane oddolnie. Przestrzeń miejska coraz częściej staje się obszarem działań artystycznych będących udziałem zarówno profesjonalnych twórców, jak i amatorów. Mieszkańcy mogą brać aktywny udział w kreowaniu zmian poprzez zgłaszanie własnych inicjatyw oraz proponowanie sposobów ich realizacji. W tym aspekcie sztuka ulicy staje się jednym z czynników społecznego konstruowania sfery publicznej, co wzmaga zaangażowanie obywatelskie (Piotrowski, 2011).

Przykładem może być cykl murali poświęconych aktualnym wydarzeniom wojennym, które powstały w 2022 roku w Gdańsku na murze Pomorskiej Kolei Metropolitalnej – pod hasłem „Solidarni z Ukrainą”. Autorami murali są studenci Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku, którzy jako ochotnicy zgłosili się do wykonania prac. Opiekę nad artystycznym wymiarem sprawował prof. Jacek Zybel, prowadzący na Wydziale Malarstwa ASP pracownię malarstwa ściennego i witrażu. Wśród młodych twórców znaleźli się także studenci z Ukrainy, stąd nie dziwi, że wśród prac znalazł

się obraz poświęcony jednej z bardziej znanych ukraińskich malarek XX wieku – Marii Prymaczenko, której muzeum w Iwankowie spłonęło po rosyjskim ataku, choć same prace udało się uratować. Do projektu zgłoszono 30 prac, z których wybrano najciekawsze o tematyce antywojennej. Murale bardzo szybko stały się znakiem rozpoznawczym stacji PKM na Jasieniu. „Na murze wyłaniają się kolejne, przejmujące i bardzo malarskie obrazy. W łań złotych słoneczników wbijają się rakiety, nad wypalonymi od bomb budynkami (to autentyczne budynki z ukraińskich miast, m.in. z Charkowa) unosi się kobieca postać” (Umięcka, 2022).

Niespodziewany najazd Rosji na Ukrainę wywołał ogólne poruszenie społeczne, zaburzając poczucie bezpieczeństwa wśród obywateli różnych państw. Od początku wybuchu wojny w różnych częściach świata zaczęły powstawać murale o tematyce wojennej, które z jednej strony uwrażliwiają na krzywdę ludzką, a jednocześnie zawierają przesłanie związane z promowaniem wartości pokoju. W Polsce murale o tematyce wojennej pojawiły się w wielu miastach, między innymi w Szczecinie, Gdańsku, Warszawie, Krakowie, Łęborku czy Poznaniu. Tego rodzaju inicjatywy społeczne pokazują, że murale mogą być przejawem troski o drugiego człowieka oraz formą solidaryzowania się z osobami pokrzywdzonymi, a także wyrazem oporu wobec niesprawiedliwej wojny. W takich sytuacjach murale stają się istotnymi komunikatami wizualnymi. W tych formach artystycznych „mamy do czynienia nie tyle z projektowaniem graficznym, ile z projektowaniem informacji, która u odbiorcy powinna wywołać zmianę zarówno w zakresie poznania (informowanie), jak i w zakresie postaw (perswadowanie)” (Kaznowski, 2018, s. 209).

Sz szczególnie zainteresował nas projekt tworzenia murali przez studentów Akademii Sztuk Pięknych z Gdańska. Tworząc malowidła na murze, młodzi ludzie mieli okazję do wyrażenia własnego stosunku wobec działań wojennych w artystycznej formie. Przygotowując materiał pomocniczy do własnych badań, odwiedziłyśmy przystanek Jasień w Gdańsku i zrobiliśmy zdjęcia wybranym muralom, kilka z nich zostało wykorzystanych w realizowanym przez nas projekcie badawczym.

Murale o tematyce wojennej jako przedmiot badań jakościowych z wykorzystaniem wywiadu fotograficznego

Napaść Rosji na Ukrainę, akty terroru i okrucieństwa skierowane wobec ludności cywilnej, wywoływały wśród Polaków, najbliższych sąsiadów, dużo emocji. Fala uciekających do Polski ukraińskich kobiet i dzieci sprawiła, że wzmagало się poczucie niepokoju, także lęku o tych, którzy pozostali na terenach zagrożonych. Część osób, w tym także studentów, odczuwało potrzebę, aby o tych wydarzeniach porozmawiać. Byli jednak i tacy, którzy nie chcieli się dzielić emocjami lub nie wiedzieli, jak sobie z tym poradzić. Zdałyśmy sobie sprawę, że murale o tematyce wojennej mogłyby stać

się naturalnym pretekstem do dyskusji o tym, czym żyła cała społeczność. Z perspektywy badawczej zainteresowało nas, czy młodzi ludzie dostrzegają murale w przestrzeni społecznej oraz jaki mają stosunek do tego typu sztuki, w jakim zakresie może zależeć to od formy artystycznej danego komunikatu wizualnego. Natomiast celem praktycznym było zbadanie, jakie znaczenie mają murale dla młodych ludzi w zakresie kształtowania ich postaw – szczególnie w stosunku do wojny oraz uwrażliwiania na krzywdę. Problem badawczy został sformułowany w postaci pytania: jakie refleksje wzbudzają wśród młodych ludzi murale o tematyce wojennej oraz jakie znaczenie nadają tym komunikatom wizualnym, a tym samym jakie funkcje edukacyjne mogą pełnić wskazane murale?

W zrealizowanym projekcie zastosowano badania jakościowe z wykorzystaniem wywiadu fotograficznego. Wybrałyśmy badania jakościowe, ponieważ zależało nam na uchwyceniu indywidualnych sensów i znaczeń nadawanych przez odbiorców murali. Badaniami objęto studentów pedagogiki z Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku oraz Politechniki Koszalińskiej (łącznie 40 osób). Zastosowano dobór celowy, ponieważ studenci pedagogiki to w przyszłości potencjalni nauczyciele – wychowawcy, a sztuka może być atrakcyjną formą ich działań edukacyjnych. Badania realizowano na przełomie kwietnia i maja 2022 roku, a następnie w październiku tego samego roku, poszerzając grupę badawczą o cztery studentki z Ukrainy.

W projekcie posłużyłyśmy się wywiadem fotograficznym, którego „istotą jest okazywanie badanym zdjęć i wywoływanie ich spontanicznych interpretacji” (Sztompka, 2012, s. 66). W naukach społecznych materiały wizualne często są wykorzystywane po to, aby skłaniać odbiorców do refleksji oraz wywoływać skojarzenia związane z danym tematem. Pierre Bourdieu (1999) traktuje fotografię jako źródło wiedzy o strukturach i relacjach społecznych, a także o kapitale społecznym. W niektórych sytuacjach „można zrezygnować z tworzenia tradycyjnego scenariusza wywiadu, a pozostać tylko przy spisie poszukiwanych zagadnień i pewnych ogólnych dyspozycjach dla badacza” (Rogowski, 2016, s. 82).

Maciej Frąckowiak podkreśla, że w wywiadzie fotograficznym można wykorzystywać zdjęcia na dwa sposoby: jako okna i jako rebusu. W pierwszym przypadku fotografie mają charakter ilustracyjny i dotyczą „świata ukazanego za oknem, a nie samej powierzchni obrazu” (Frąckowiak, 2008, s. 49). Natomiast zdjęcie użyte jako rebus polega na odkrywaniu znaczeń ukrytych w obrazie. W prezentowanym projekcie badawczym wykorzystaliśmy fotografie jako pretekst do wywołania refleksji na temat znaczenia murali w przestrzeni społecznej. Interesowało nas także, jakie emocje i odczucia wywołują. W tym przypadku zdjęcia stanowiły zarówno okno na świat, jak i rodzaj rebusu.

Zdjęcia wybrane do wywiadu celowo przedstawiały murale z różnych miast Polski (w tym Szczecin, Gdańsk, Poznań), aby pokazać uniwersalność podejmowanej problematyki, przy zachowaniu różnorodnej formy. Fotografie obejmowały rozmaite

kategorie. Przedstawiały zarówno lokalnych bohaterów (bracia Kliczko), jak i dyktatorów czy zwyczajnych ludzi (rodziny z dziećmi). Osobną kategorię stanowiły zwierzęta, które często miały znaczenie symboliczne (gołąb – jako symbol pokoju) oraz symbole narodowe (słonecznik jako znak Ukrainy).

Osoby biorące udział w wywiadach fotograficznych zostały poproszone o wskazanie najbardziej wyrazistych murali, które wywierają na nich największe wrażenie. Kryterium wyboru fotografii miały być osobiste odczucia osób biorących udział w badaniu. Zapytano odbiorców, czy przywiązują wagę do formy murali oraz jakie środki wyrazu i konwencje artystyczne wydają im się najbardziej adekwatne w kontekście poruszanej problematyki. Za interesujące uznano zbadanie, które obrazy przemawiają bardziej do odbiorców, wywołując u nich refleksję, a które budzą wątpliwości czy nawet opór. Zapytano także, jakie funkcje zdaniem odbiorców mogą pełnić prezentowane murale w przestrzeni publicznej.

Według Piotra Sztompki (2012, s. 68) wywiad fotograficzny może mieć charakter samoistny lub pomocniczy. Jeśli traktujemy go jako metodę właściwą, to proces badawczy powinien obejmować następujące fazy: sformułowanie problemu badawczego; dobór zdjęć wywołujących skojarzenia z problematyką badawczą; przygotowanie zestawu pytań; przeprowadzenie wywiadu z okazaniem fotografii oraz transkrypcja; sformułowanie wniosków i konkluzji.

Warto wspomnieć, że zdjęcia wykorzystane w badaniach jakościowych mogą mieć charakter zastany lub wywołany celowo. W przypadku naszego projektu, samodzielnie wykonaliśmy zdjęcia murali znajdujące się przy przystanku PKM Gdańsk – Jasiień. Pozostałe zdjęcia murali zostały znalezione w sieci, zgodnie z przyjętym kryterium, aby dominowały różnorodne formy artystyczne i zróżnicowane ujęcie tematyki (problemy związane z wojną).

Zdaniem Łukasza Rogowskiego (2016) wspólne oglądanie fotografii zwiększa zaangażowanie respondentów w proces badawczy, ponieważ wytwarza swobodną atmosferę, co sprzyja wyzwalaniu szerokiej palety skojarzeń. Obecnie coraz więcej badaczy decyduje się na przeprowadzanie badań online z wykorzystaniem fotografii, co miało miejsce także w przypadku niniejszego projektu badawczego.

Po skonstruowaniu problemu badawczego oraz wybraniu dziesięciu fotografii przedstawiających murale, stworzyliśmy kwestionariusz wywiadu online za pomocą formularza Google, który zawierał zestaw pytań do prezentowanych zdjęć. Aby ukierunkować odpowiedzi w ramach pytań badawczych, wybrane fotografie zostały przez nas pogrupowane. Miało to zwrócić uwagę na wybrane aspekty murali (np. forma artystyczna, konwencja, symbolika). Prosiłyśmy także osoby biorące udział w badaniu o każdorazowe uzasadnienie wyboru fotografii przedstawiającej wybrany mural.

W czasie wywiadu wykorzystaliśmy zdjęcia sześciu murali z Gdańska oraz po jednym zdjęciu murali ze Szczecina, Łęborka, Warszawy oraz Poznania, które przed-

stawiały tematykę wojenną z wykorzystaniem różnych kontekstów: wizerunki znanych osób; postaci dzieci; zwierząt; krajobrazu; obrazów przemocy. Dobierając murale, starałyśmy się, aby pojawiły się prace wykonane w różnych konwencjach: realistycznej, groteskowej i symbolicznej, co prezentuje poniższa seria przykładowych zdjęć, które uwzględniono w wywiadzie fotograficznym.

Fotografie 1, 2, 3.

Murale na przystanku PKM Gdańsk-Jasień uwzględnione w wywiadzie fotograficznym

Źródło: archiwum własne.

Murale o tematyce wojennej – wybrane aspekty analizy jakościowej

W czasie interpretacji wywiadów zauważyłyśmy, że część osób biorących udział w badaniu nie miała wcześniej żadnego kontaktu z muralami. Niektóre osoby widziały tego rodzaju komunikaty wizualne w swoim miejscu zamieszkania lub w czasie podróży. Pozostali mieli styczność z muralami jedynie na zdjęciach opublikowanych w mediach społecznościowych.

Znaczenie murali, symbolika i pełnione funkcje

Osoby biorące udział w badaniu doceniają przede wszystkim walory estetyczne murali. Tylko jedna osoba zwróciła uwagę na fakt, że murale mogą kształtować tożsamość narodową, przypominając o ważnych wydarzeniach historycznych. Dla młodych Ukrainek „Taniec czaszek staje się nadzieją, że ukraińscy żołnierze będą walczyć za wszelką cenę, nawet utraty życia”. Stają się symbolem solidarności we wspólnej walce o wolność, a symboliczne znaki dodają im odwagi, wzmacniają siłę ducha. Często wybierany mural z Poznania, prezentujący prezydenta Ukrainy jako Harry’ego Pottera, nawiązuje do postaci młodzieżowego bohatera i jest dla odbiorców symbolem zwycięstwa dobra nad złem.

Wśród wymienianych funkcji wskazywano: symboliczną formę promowania wartości ważnych w życiu każdego człowieka, uwrażliwianie na krzywdę innych, propagowanie oporu przeciw przemocy, budowanie postawy solidarności i zachęcanie do niesienia pomocy.

Emocje wywoływane w kontakcie z muralami

Murale o tematyce wojennej wywołują wiele negatywnych emocji wśród odbiorców, przypominając o trudnej sytuacji, jaka panuje obecnie w Ukrainie. Największe wrażenie wywierały te, które obrazują cierpienie dzieci. Poniżej zdjęcie muralu z Lęborka, uwzględnione także w wywiadzie fotograficznym, które wywoływało silne emocje u wielu osób badanych.

Fotografia 4

Mural o tematyce wojennej z Lęborka w wykonaniu PAKAART

Źródło: <https://www.facebook.com/pakaartstudio/photos>

Jedna ze studentek tak wspominała mural, który przedstawia płaczące dziecko:

Gdy zobaczyłam go na żywo, to od razu pomyślałam o swojej córce i poczułam ulgę, że ta sytuacja nie dotyczy mojej rodziny. Żał mi dzieci, które muszą cierpieć z powodu wojny.

Szczególną uwagę przykuwały także murale przedstawiające cierpienie zwierząt w czasie wojny, ale także ich bohaterskie zachowania w czasie misji ratowniczych.

Środki wyrazu i konwencje artystyczne murali

Odbiorcy preferowali murale utrzymane w tonie powagi. Tylko jedna osoba wybrała mural w Szczecinie, który różni się od pozostałych, ponieważ zawiera elementy humoru. Na obrazie widzimy Polaka i Ukraińca, którzy razem sprzątają świat. Gra słów w postaci napisu: „Put-in here” nawiązuje do pozbycia się dyktatora. Inna studentka biorąca udział w wywiadzie, podkreśla, że taka forma nie wywołuje uczucia przygnębienia, a jednocześnie zwraca uwagę na ważny problem:

Gdybym mijąca go na ulicy, to zrobiłabym zdjęcie, aby przesłać je znajomym. Przemawia do mnie bardziej niż sceny krzywdy i przemocy. Humor pozwala nam zachować dystans i dobre samopoczucie. Jest czytelny i łatwy w odbiorze, dzięki czemu może trafić do szerszego grona odbiorców – podobnie jak memy.

Znaczna część odbiorców murali uznała jednak, że żartobliwa forma murali jest nieestosowna, ponieważ wojna nadal trwa, a ludzie tracą życie. Uwagi polskich studentów na temat formy murali zainspirowały nas do pogłębienia tego zagadnienia, ponieważ autorem muralu z tańczącymi czaszkami był ukraiński student, który mimo bezpośrednich doświadczeń wojennych, potrafił zachować dystans. Wykorzystałyśmy sytuację, że w październiku 2022 roku pojawili się na uczelni studenci z Ukrainy i poprosiłyśmy także ich o udział w naszym badaniu (były to cztery studentki z pierwszego roku pedagogiki). Zakładałyśmy, że wybór form żartobliwych może być dla nich sposobem odciążenia się od rzeczywistych przeżyć wojennych, odpowiedzi wydają się zaskakujące i interesujące. Zdaniem studentek z Ukrainy „żadne obrazy, nawet zdjęcia robione bezpośrednio na wojnie, nie są w stanie oddać tego, co czują ludzie, kiedy słyszą wybuchy spadających rakiet, kiedy martwią się, czy jutro będą jeszcze wśród żywych?”

Edukacyjna funkcja murali – próba konkluzji

Analiza materiału empirycznego pozwoliła nam wyciągnąć następujące wnioski:

- prawie połowa odbiorców nie miała kontaktu z muralami na żywo, a osoby, które miały styczność, widziały je w telewizji lub mediach społecznościowych;
- odbiorcy traktują murale o tematyce wojennej jako istotne komunikaty wizualne, które informują o wydarzeniach wojennych, stają się świadectwem pamięci oraz znakiem solidarności z osobami pokrzywdzonymi;
- murale prezentowane na fotografiach wywołały takie emocje, jak: smutek, strach, gniew, współczucie, a jednocześnie skłoniły ich do refleksji nad kruchością życia, utratą bezpieczeństwa oraz potrzebą niesienia pomocy innym;
- szczególne wrażenie wywierały murale przedstawiające ludzi (mural z wizerunkiem prezydenta Ukrainy, braci Kliczko, płaczącej dziewczynki) oraz zwierząt (mural z psem uczestniczącym w akcji ratowniczej);
- odbiorcy wskazywali murale utrzymane w konwencji symbolicznej i realistycznej jako najbardziej adekwatne do prezentowania tematyki wojennej. Wśród ważnych znaków wystąpiły słoneczniki jako symbol narodowy Ukrainy oraz uwięziony ptak oznaczający tęsknotę za utraconą wolnością;
- nieliczne osoby wybrały konwencję humorystyczną w postaci groteski (tańczące czaszki) czy mema ośmieszającego agresora;

- niektórzy dostrzegali edukacyjną funkcję murali, które mogą być lekcją historii, jak chociażby mural przedstawiający postaci dyktatorów: Hitlera, Stalina i Putina z napisem: „No more time”);
- tylko dwie osoby uznały, że murale nie spełniają swoich funkcji w przestrzeni społecznej, a niekiedy mogą nawet prowadzić do nieporozumień i zaostrzenia konfliktów poprzez prezentowanie kontrowersyjnych treści (mural ukazujący pojednanie żołnierzy rosyjskich i ukraińskich w Melbourne);
- według osób biorących udział w badaniu murale mogą zmieniać stosunek wobec uchodźców, kształtować postawę sprzeciwu wobec wojny, ale także utrwaląc uprzedzenia wobec Rosjan.

Odbiorcy murali pozostawali zgodni co do tego, że ten rodzaj sztuki zawiera przesłanie pokojowe i może uwrażliwiać na krzywdę innych ludzi, będąc wyrazem oporu wobec wojny. Część osób uważa, że tego rodzaju komunikaty wizualne są potrzebne, bo wzmacniają empatię. Jednocześnie, nie powinny dosłownie epatować przemocą, bo może to wpływać negatywnie na zdrowie emocjonalne odbiorców. Być może z tego powodu największe wrażenie wywierały murale symboliczne, a nie dosłowne obrazy przemocy i okrucieństwa. Wyjątkiem było ukazywanie krzywdy dzieci, które są odbierane jako bezbronne.

W toku analizy wywiadów fotograficznych sporządzono wizualną mapę (rys. 1), która w formie graficznej obrazuje najczęściej powracające frazy w wypowiedziach odbiorców. Były to przede wszystkim hasła odnoszące się do emocji (uczucie przygnębienia, strach, smutek, żal, gniew), a także wrażliwości odbiorców wobec osób, które doświadczają niesprawiedliwości (współczucie, solidarność, krzywda niewinnych, kruchość życia, konsekwencje społeczne).

Powracające motywy pokazują, że murale jako forma komunikacji wizualnej mogą silnie oddziaływać, wywołując różnorodne odczucia i skojarzenia, co przekłada się na kształtowanie postawy empatii i otwartości. Bez wątplenia pełnią funkcje edukacyjne.

wynika, że zdjęcia murali, z którymi osoby badane zetknęły się bezpośrednio lub za pomocą mediów, spełniają swoje funkcje, uwrażliwiając na krzywdę innych oraz wywołując refleksję związaną z chęcią niesienia pomocy. Warto poruszać ten temat wśród młodych ludzi, ponieważ pogłębia to ich wrażliwość, a przy okazji kształtuje także umiejętności odczytywania komunikatów medialnych, co stanowi fundament kultury wizualnej.

Murale o tematyce wojennej stały się dla nas inspiracją do działań twórczych na wielu płaszczyznach. Były – między innymi – okazją do rozmowy ze studentami na temat aktualnych wydarzeń rozgrywających się za naszą granicą, a jednocześnie pretekstem do poznania nowych metod badań jakościowych, gdyż realizowano ten projekt w ramach przedmiotu: metody badań pedagogicznych. Zdjęcia murali zostały także wykorzystane przy tworzeniu wideo klipu do autorskiej kompozycji muzycznej, pt. *Tango wolności* (dostępnej na kanale YouTube). Na koniec wreszcie, wyniki badań dotyczących społecznego odbioru murali o tematyce wojennej, stały się pretekstem do udziału w ogólnopolskiej konferencji naukowej „Polityka, bezpieczeństwo i edukacja w 100-lecie polskiego morskiego szkolnictwa wojskowego”. Projekt badawczy w naturalny sposób wpisał się w praktykę edukacyjną i działania artystyczne.

BIBLIOGRAFIA

- Biskupski, Ł. (2008). Banksy: „Ta rewolucja to atrapa”. *Kultura Popularna*, 3(21), 85–97.
- Bourdieu, P. (1990). *Photography. A middle brow Art*. Polity Press.
- Frąckowiak, M. (2008). Zdjęcie jako rebus. W: J. Kaczmarek (red.), *Do zobaczenia. Socjologia wizualna w praktyce badawczej*. Wydawnictwo UAM.
- Hołda, R. (2020). „Jesteście w naszej pamięci”. Polskie murale jako nośniki pamięci i popularna forma patriotyzmu. *Relacje międzykulturowe. Intercultural Relations*, 1(7), 48. <https://doi.org/10.12797/RM.01.2020.07.03>
- Kaznowski, M. (2018). Mur(al)owe podwoje do przeszłości – murale jako nośniki kultury historycznej na przykładzie wybranych prac w południowo-wschodniej Polsce. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*, 23(4), 235. E-ISSN 2082-9213 | P-ISSN 2299-2383, <https://doi.org/10.26361/ZNTDSP.09.2018.23.10>
- Kiot, Z. (2022, 31 sierpnia). Uliczny artysta zamalował ścianę historycznego schronu. Teraz jest tam buda Reksia. Grafficiarz przeprosza. *Gazeta Wyborcza*. Pobrano 4 września 2022 z: <https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,28850982,zamalowana-sciana-historycznego-schornu-teraz-jest-tam-buda.html?disableRedirects=true>
- Nita, T. (2015). *Murali sens*. Portal Urbnews, Pobrano 9 października 2022 z: <http://urbnews.pl/murali-sens/>.
- Palka, M. (2012). Pamięć na ścianach. Wrocławskie murale w obiektywie Bogdana Konopki, *Kwartalnik Pamięć i Przyszłość*, 2, 74.
- Petelenz, M. (2018). Inteligentne ornamenty. Forma i funkcja murali w przestrzeni urbanistycznej. *Środowisko Mieszkaniowe – Housing Environment*, 25, 18–28, <https://doi.org/10.4467/25438700SM.18.074.9990>.
- Piotrowski, P. (2011). *Znaczenia modernizmu. W stronę historii sztuki polskiej po 1945 r.* Wydawnictwo Rebis.
- Rogowski, Ł. (2016). Funkcje zdjęć w wywiadach fotograficznych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, XII(4), 78–99. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.12.4.05>

- Stasiak, A. (2016). Mural i jego rola w przestrzeni zurbanizowanej. W: R. Nowakowski (red.), *Integracja sztuki i techniki w architekturze i urbanistyce* (IV/II, s. 83–91). Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego.
- Statucki, P. M. (2019). Jak badać murale z perspektywy socjologicznej? Przykład Łodzi. *Człowiek i Społeczeństwo*, XLVIII, 109.
- Sztompka, P. (2012). *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Umiecka, A. (2022), „Solidarni z Ukrainą”. Na 300 metrowym murze PKM na Jasieniu studenci ASP tworzą murale, dostęp: Pobrano 4 września 2022 z: <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/Solidarni-z-Ukraina-Na-300-metrowym-murze-PKM-na-Jasieniu-murale-tworza-studenci-ASP,a,217207>